

boeken

Het algemeen belang

In "Het algemeen belang – lof van de solidariteit" (1996) werkt Ricardo Petrella het verslag "Grenzen aan de concurrentie" (1994) van de Groep van Lissabon verder uit. In essentie poogt het boek de opbouw van een "goede (mondiale) samenleving" als "alternatief" voor de huidige "vechtmaatschappij" een legitimatie én een actieschema te verschaffen.

Het concept "goede samenleving" stoelt de schrijver normatief op twee principes: de erkenning van "het bestaan van de ander" (solidariteit) en de "coëxistentie" (sociaal verkeer). Een "goede samenleving" vormt aldus het tegenbeeld van onze maatschappij die een strijd van allen tegen allen (het ongebreidelde concurrentiedenken) stimuleert en het adagium "ieder voor zich" (het "individualisme") huldigt.

Om de "andere" te overtuigen, hanteert Petrella drie argumenten namelijk een moreel (1), een historisch (2) en een maatschappijkritisch (3).

1. Een maatschappij kan *niet* "leven" (zich in stand houden en zich ontwikkelen) zonder het algemeen belang. Dit algemeen belang wordt vertegenwoordigd door het bestaan van de ander. Het is omdat er een "jij" bestaat dat er een "ik" bestaat, en dit niet alleen in filosofisch opzicht. Dus, indien het samenlevingsverband desintegreert, stort ook het individu in elkaar. In Durkheimiaanse laarzen gekneld (de natuurlijke logica en de noodzakelijke onvermijdelijkheid van gemeenschap en gemeenschapswaarden) rechtvaardigt Petrella het concept "algemeen belang". Het object van het algemeen belang is de "gemeenschappelijke rijkdom": het geheel van principes, regels, instellingen en middelen die het bestaan van alle leden van een menselijke gemeenschap kunnen ondersteunen en waarborgen. "Materieel" uit de gemeenschappelijke rijkdom zich in een recht op een gelijke toegang voor iedereen tot voeding, huisvesting, energie, en "immaterieel" drukt ze zich uit in erkenning, respect en verdraagzaamheid.

2. De Westerse maatschappijen hebben in de loop van hun geschiedenis een evolutie naar een goede samenleving doorgemaakt, dankzij de creatie van een "open burgerschap" (het behoren van de mens tot een gegeven gemeenschap die echter universalistisch wordt en mensen naast burgerlijke en politieke rechten ook sociale rechten toekent) en de verrijking hiervan door de notie "solidariteit". Solidariteit is onontbeerlijk voor de sociale ontwikkeling en de doeltreffende werking van de economie van een land. Beide steunpilaren van een "goede samenleving" behoren dus als het ware tot "ons" cultureel erfgoed. Deze ontwikkelingen werden bekroond met het ontstaan van de "welvaartsstaat" na de Tweede Wereldoorlog.

"Door de verdeling van de rijkdommen te stimuleren heeft de welvaartsstaat voor het eerst in de geschiedenis van de Westerse maatschappij één van de basisprincipes van elke "goede" maatschappij geïnstitutionaliseerd, met name het principe dat de regels en de modaliteiten van de herverdeling van de rijkdom door de maatschappij worden vastgelegd en opgelegd of goedgekeurd vóór de productie van de rijkdom. Twee bindende principes worden bevorderd en gegarandeerd voornamelijk de bestaanszekerheid en waarborg van rechten."

Deze "toekomstgerichte beheerstaat" zorgde ervoor dat een "bewustzijn" van het algemeen belang werd verspreid en ondersteund.

3. De laatste 25 jaar zet het Evangelie van het Concurrentiedenken met zijn "nieuwe Tafelen der Wet" (mondialisering, technologische innovatie, liberalisering, deregulering, privatisering en concurrentie) de "goede samenleving" op de helling en onderwerpt de "Heilige Drievuldigheid" (liberalisering, deregulering en privatisering) de mens aan de markt. Deze desastreuze denkbeelden (en waarden) die de pijlers van een "goede samenleving" ondermijnen, worden uitgedragen door "conservatieve" groepen die hierbij geholpen worden door de collaboratie van door het systeem beloonde groepen (technoscience, nationale en internationale techno-

bureaucratieën, de makers van ideeën en symbolen...). Last but not least worden deze ideeën ook gekoesterd en nagevolgd door de beleidmakers. Dankzij dit monsterverbond worden de waarden en de criteria van de kapitalistische markt exclusief en maatgevend gemaakt voor wat goed, nuttig en noodzakelijk is.

Dit alles heeft een waar "vernietigingsproces" op gang gebracht waarvan we de vooruitgang elke dag waarnemen: toenemende mondiale verarming, veralgemeende sociale uitsluiting, een achteruitboerend leefmilieu. Volgens Petrella moeten we ons allemaal verzetten en op basis van een pragmatisch, concreet en toekomstgericht project de strijd tegen de "cultuur van de verovering" en de "cultuur van het instrument" aanvatten. Petrella pleit voor het afsluiten van een mondiaal sociaal contract (een principe én een operationeel instrument), ondersteund en gegarandeerd door een mondiaal beleid. Een concreet aangrijpingspunt voor dit "alternatief project" vormt de urgente problematiek van drinkbaar water. De politiek van privatisering en commercialisering van de waterdistributie slaagt er niet in het nijpende watertekort waar een groot deel van de wereldbevolking mee geconfronteerd wordt (en zal worden) op te lossen.

Door zijn beschrijving en analyse van de opstanding, de triomf en de gevolgen van het sacrale concurrentiedenken en doorheen zijn presentatie van een nieuw collectief project, openbaart Petrella tevens de onderliggende theoretische (ideologische) premissen die zijn standpunt en zijn "methodologie van de verandering" beïnvloeden. Om niet weggespoeld te worden door de voortschrijdende ontmenselijking moeten we een ethische dam opwerpen. Solidariteit biedt een stevig moreel houvast. Waarden scheppen immers de samenleving en de heersende waarden kunnen slechts verdreven worden door "weldenkende" en "goedmenende" mensen die hun ideeën, waarden en symbolen in de arena durven werpen: *"het ware gevecht van vandaag is ideologisch van aard."* Zijn boek kan dan ook worden gelezen als een "tactische" zet in de strijd voor de overwinning van de solidariteit op het "individualisme". Een politiek en een beleid die zich voor een "goede samenleving" en "het algemeen belang" inzetten, kunnen zich immers slechts dan doorzetten wanneer de waarde "solidariteit" zich in de hoofden der leidende groepen (beleidsmensen, intellectuelen...) nestelt. "Iedereen" moet bij zichzelf beginnen om een algemene

mentaliteitsverandering te bekomen. Een bestuurlijk model dat de sociale verandering kan schragen, kunnen we vinden in het verleden namelijk de "welvaartsstaat". Deze staatsvorm koppelde immers een traditie van sociaal overleg en sociaal contractueel denken aan solidariteit en sociale rechtvaardigheid. Vanzelfsprekend moet dit model aangepast worden aan de noden van de tijd, door bijvoorbeeld rekening te houden met een nieuw "planetair bewustzijn".

Het voorgaande vat de basisbeginselen samen waarop de visie van Petrella steunt. Ik vind zijn boek interessant omdat het een hegemoniaal — niet-materialistisch — kritisch denken (namelijk een kritiek gebaseerd op de moraal) op een logische en consistente wijze uiteenzet en verdedigt. Zijn "morele" aanpak is natuurlijk niet alleenstaand. Ook het (markt)socialisme is opnieuw een ethische weg ingeslagen en laat zich niet langer leiden door "materialistische" (in beide betekenissen: de Marxistische analyse / de zogenaamde "laag-bij-de-grondse gezindheid" om te consumeren) beginselen. Opvallend én positief is echter dat Petrella—s pleidooi — christelijk en Durkheimiaans geïnspireerd — veel genereuzer (maak iedereen deelgenoot aan de welvaart) is en minder de klemtoon legt op de morele plichten van de "verworpenen der aarde". Ik heb eveneens de indruk dat hij minder gekant is tegen de "eendimensionale mens" — de consumerende mens — dan de vele "progressieve" moraalridders die soberheid prediken in een tijd waarin "de rijke steeds rijker" wordt en de mogelijkheden om de verlangens te bevredigen alsmat toenemen. Rest natuurlijk de vraag of hij de relatieve "plichtenloosheid" kan blijven volhouden eens zijn "pragmatisch" project praktisch wordt, dat wil zeggen als het programma van sociaal overleg en sociale contracten daadwerkelijk moet uitgevoerd worden. Hij is immers voorstander van (de terugkeer naar) een welvaartsstaat en gaat luchtig voorbij aan de zwaar politionele aspecten, het noodzakelijke vijandbeeld, de standaardisatie, en de culturele bekrompenheid die aan dit model kleven. Tevens kunnen we de bedenking uiten of een "terugkeer" überhaupt mogelijk is, rekening houdend met de crisis waarin het systeem medio de jaren zestig terechtgekomen is. Deze crisis werd zeker niet alleen uitgelokt door de kritiek van een groupuscule "conservatieven" en aangezwoegeld door een klik collaborerende bewindsvoerders. Op dat ogenblik was het stelsel door een samenspel van "endogene" (de economische bewegingswetten van het kapitaal)

en “exogene” (de klassenstrijd) — alhoewel dit een meer didactisch dan een reëel onderscheid betreft — aan het einde van zijn rit gekomen. Daarenboven bezigt Petrella een te “idealistisch” beeld (in beide betekenissen: de voorstelling van volkomenheid die de “verzorgingsstaat” van zichzelf geeft) van de welvaartsstaat (bijvoorbeeld de staat als neutrale regulator) en vergeet hij de ongelukkige tekortkoming van deze staat om de armoede helemaal uit te bannen of zijn spijtige falen om sociale gelijkheid in plaats van sociale zekerheid te implementeren. Laten we niet vergeten dat de “nieuwe” armoede van de jaren —80 de “oude” armoede slechts is komen “verrijken”. Men kan de inherente limieten van de welvaartsstaat — de vrijwaring van het eigendomsrecht over de productiemiddelen en de daaruit voortvloeiende noodzakelijke sociale ongelijkheid — niet voorbij. Op het moment dat de krachtsverhoudingen in het voordeel van de arbeidersklasse overhielden, begon de welvaartsstaat te wankelen. Ik denk dat waarden en ideeën *niet* in laatste instantie een heersende rol spelen in de totstandkoming van een maatschappelijk model; ze regeren echter wel en blijven dit doen zolang de “omstandigheden” hen op de troon houden namelijk zolang het model niet in crisis verkeert. Waarden (denkschema Petrella) en ideologieën worden ook niet eensklaps geboren of overlijden niet onverhoeds. Een ideologie komt niet uit de lucht gevallen. Ze leeft meestal al onderhuids in bepaalde fragmenten van “oude” ideologieën en komt “als de tijd rijp is” (bijvoorbeeld een crisis van het regime) met nieuwe loten aan de oppervlakte. Een “nieuwe” ideologie houdt zowel een continuïteit als een breuk met “het oude” in. Zo kan men niet aan het verschijnsel voorbijgaan dat vele waarden zoals “de zorg voor zichzelf” — die nu door velen als “neoliberale” waarden worden herkend — terug te vinden zijn in de institutionele en ideële uitbouw van dat toch zo sociale zekerheidsstelsel. Waarden en ideologieën worden niet alleen (bewust) gedragen en uitgedragen door mensen, maar worden voornamelijk (onbewust) aangeleerd door middel van praktijken die apparaten zoals het onderwijs (re)produceren. Toegepast op Petrella—s visie levert dit een tweesnijdend zwaard op; immers hoe meer “(gezag-)dragers”, hoe sterker het effect van de regerende waarden. Het is dus van belang om tegen de stroom in te blijven varen zoals een “vooorlogse” neoliberale amicale ons heeft laten ervaren, maar een “Umwertung aller Werte” enkel en alleen

door een — dan nog veelal “individualistisch” geziene — mentaliteits-verandering is niet van deze wereld.

Daarenboven is er met “waarden” iets enerverends, zelfs irriterends aan de hand. Wat moeten we nu verstaan onder “solidariteit”, welke gestalte neemt ze aan? Petrella geeft geen eenduidige definitie en met een “geest” valt moeilijk te discussiëren. Immers, “iedereen” is voor solidariteit, van een Jean-Luc tot een Louis en een Guy. Welke weldenkende mens durft daar nu aan te twijfelen? De auteur laat dus toe dat iedereen zijn “eigen” betekenis kan leggen in het “woord” solidariteit. Dezelfde kritiek geldt ook voor de aanwending van “woorden” zoals “algemeen belang” en “markt”. Of, een “collectief” project, wat is dat eigenlijk? We mogen niet uit het oog verliezen dat met de notie “algemeen belang” ook geschermd wordt in andere teksten in dewelke heel wat minder “fraaie” verbanden gelegd worden (bijvoorbeeld het solidarisme van een volksnationaal denken) en “mooie” intenties (bijvoorbeeld de ideologische ondersteuning van een fascistisch programma) tot uiting komen. Als men dus — wat Petrella mijn inziens doet — teveel op de vlakke blijft wat betreft de inhoud en de functie van “kern-woorden” in een vertoog, verzeilt men in een soort wolligheid die gevaarlijk is. We worden als “geëngageerde” progressieven geketend aan vage begrippen en opgesloten in een manier van denken dat een totalitair trekje vertoont. Gaat het feitelijk wel om de keuze voor de “gemeenschap” tegen het “individu”, voor “de mens” tegen “de economie”. We krijgen, net zoals pasgeborenen die ondergedompeld worden in een wijwatervat, het verstikkende gevoel zonder inspraak opgenomen te worden in een kerkgenootschap van onbetwistbare waarden en één zaligmakende weg.

Ik denk dat de strijd tegen het kapitalisme het best een gecombineerde strijd is van ideologische, politieke en socio-economische acties. De machtsverhoudingen moeten op elk niveau, in elke dimensie blootgelegd worden: *de macht moet zich naakt tonen*. Dus zeker ook op niveau van de staat en zijn “sociale” dimensie, ingebed in juridische legitimaties.

Strijd op het waardenfront — niet zozeer in de betekenis van de ene waarde tegen de andere, of van een kruistocht voor de “ware” waarde maar vooral in de betekenis van het “gebruik” van een waarde — kan verkeren, vrees ik en de strijd spitst zich daarom ook beter toe op de ont-

maskering van de "functionaliteit" van een vertoog en het zichtbaar maken van de uiterste consequenties van een programma dat schuilgaat achter mooie woorden en goede voornemens.

Het slaan van een mea culpa en de genadeloze hebzucht en het verloren plichtsgevoel van de mensen aanklagen, is een doodlopend spoor. Wat de sirenenzang van een "sociaal contract" betreft, moeten we eveneens een kritische noot laten horen. Een contract houdt een bevrozing van de verhoudingen in en erkent niet alleen de partijen maar ook de stand van zaken. Zo heeft het "Sociaal Pact" en het sociaal overleg het gezag van de patroon in de onderneming erkent, de Fordistische uitbuitingsverhouding mee mogelijk gemaakt en uiteindelijk het wezenlijke van het kapitalisme niet in vraag gesteld. Het Sociaal Pact was – ondanks en dankzij haar "valse" voorstellingen — een waardevol ideologisch instrument om de strijd te bemiddelen en verschafte een legitimatiegrond voor bepaalde interventies van de staat. Petrella verwijst natuurlijk niet expliciet naar het Belgische Sociaal Pact, maar bepleit wel het contractuele denken in sociale verhoudingen zoals dat in de naoorlogse Westerse samenlevingen ingang vond, en dit kan een ambivalent spoor zijn, waarvan de ontsporing al in de volgende "bocht" (van regelgeving, instellingen, ideeën...) zit aan te komen.

Het "Sociaal Pactdenken" is blijkbaar erg populair — denken we maar aan de 21 julitoe-spraak van Albert I — en niet alleen bij — en dat is eufemistisch uitgedrukt — groepen die "kritisch" staan tegenover de heerschappij van het junglekapitalisme. Allen wensen zij een "New Deal", een "nieuwe" overeenkomst tussen kapitaal en arbeid, tussen arm en rijk, tussen de minderbedeelden en de fortuinlijken, om aan onze koude, harteloze maatschappij opnieuw een ziel te geven. Niemand vertelt echter de prijs die voor een eventueel contract dient betaald te worden. Ook Petrella niet. Hoe denkt hij de economie te organiseren? Wat vindt hij van de flexibilisering? Hoe moet het individu zich verhouden tot de staat? Over deze vragen doet Petrella geen uitspraken. Dit lijkt op het eerste gezicht een zwakte, maar vormt een sterkte want niemand wordt voor het hoofd gestoten.

Hans Stiens

Riccardo Petrella, *Het algemeen belang. Lof van de Solidariteit*, Brussel: VUBpress, 1997, 127 p.

De kraak van de eeuw

De privatisering van de staatsbedrijven is sinds Thatcher als een vloedgolf over de wereld gespoeld. Ook de op de staat betrouwende sociaal-democratie zocht weldra haar heil in een grondige "ontstaatsing" van de economie. Met het loslaten van het overheidsinitiatief heeft de markt vrij spel gekregen waardoor de logica van het kapitaal is doorgedrongen in domeinen die voordien beschouwd werden als dienstverlenend aan allen. Gérard de Sélys heeft over dit gebeuren nu een boek geschreven dat in vertaling de nogal intrigerende titel "De kraak van de eeuw" heeft meegekregen. De bedoeling van de auteur is duidelijk: aantonen dat de uitverkoop van de staatsbedrijven grenst aan pure oplichterij. De staat doet winstgevende bedrijven voor een prikje van de hand aan malafide ondernemers of beleggers en wordt hierin geholpen door corrupte politici en technocraten. De Sélys beperkt zijn analyse overigens hoofdzakelijk tot de telecommunicatie, waar de technologische ontwikkelingen in de pas lopen met een snelle mondialisering van het elektronisch verkeer. Over de andere staatssectoren zwijgt de auteur grotendeels.

Uiteraard is een analyse van de privatisering en de internationalisering van de telecombedrijven een interessant gegeven. Zoals de auteur terecht opmerkt geeft de staat met de privatisering van die bedrijven een kroonjuweel uit handen. Die telecombedrijven leveren forse dividenden op voor de staat en daarbij hebben zij een sociale taak te vervullen door aan de bevolking tegen lage prijzen telefoonverbindingen op plaatselijk vlak aan te bieden. Met de uitverkoop vervalt dat voordeel en ziet men overal dat de tarieven voor lokale gesprekken worden opgetrokken ten voordele van het internationale telefoonverkeer. Die tariefsstructuurwijziging kwam overigens onder druk van de multinationals, de banken en de beurspeculanten tot stand. Immers, die grote gebruikers van langeafstandsverbindingen deden steeds meer een beroep op contracten met tussenpersonen die lagere tarieven konden aanbieden door de telefoonverbindingen om te leggen naar goedkoopte-paradijzen. Toen eenmaal de tariefsstructuur van de nationale maatschappijen ondermijnd was, moesten deze staatsbedrijven wel volgen. Reagan in Amerika en Thatcher in Engeland hadden hier de weg gewezen. De telecommunicatie zou internationaal zijn, of zou worden opgebroken door de goed-

kopere buitenlandse aanbieders van elektronische diensten.

In zijn boek verdedigt de Séllys de stelling dat er sprake zou zijn geweest van een soort samenzwering tussen de grote Europese ondernemers en de eurocratie om de nationale monopolies in de lidstaten van de Europese Unie open te breken. Vooral de ondernemers verenigd in de European Round Table zouden de architecten van deze neoliberale doorbraak zijn geweest. De Séllys noemt ook namen. Philips, Volvo, Fiat, enz. waren bij monde van hun topmanagers hier de bespelers van de eerste viool. In de Europese Commissie domineerden weldra de neoliberalen die het Verdrag van Rome uitlegden op hun manier: ook staatsbedrijven hoorden hun monopolistische praktijken op te geven en derden toe te laten tot het net. De prijzen hoorden eveneens via marktmechanismen tot stand te komen. Voorts moest het gedaan zijn met de interne subsidiëring, waarbij het internationale telefoonverkeer het lokale verkeer subsidieerde.

Er valt hier geen speld tussen te krijgen: het openbreken van de Europese monopolies is het werk geweest van de Europese Commissie. De logische consequentie van dat alles was dat de nationale staten hun monopolies opdoekten door ze aan de beleggers over te doen. Die beleggers waren in de eerste plaats de grote financiële groepen en hun buitenlandse partners in telecommunicatiezaken. Internationale allianties vormden zich. De tarieven voor internationale lijnen daalden. De GSM rukte op ten nadele van de vaste telefoonlijnen die nog in handen waren van de nationale maatschappijen.

Tegen de stellingen van de Séllys zijn ook heel wat bezwaren in te voeren. Ten eerste is het geschreven vanuit een merkwaardige idée fixe dat we hier te maken hebben met een samenzwering van het grootkapitaal. Uiteraard kent het kapitalisme oplichters en bankkruipers. Maar de hele privatiseringsscène kan men bezwaarlijk ophangen aan een vooraf in elkaar gezette overval. De logica van het kapitaal wordt hier gereduceerd tot de intenties van de dragers van bepaalde klasseposities. Zo eenvoudig liggen de zaken nu ook weer niet. Een tweede bezwaar geldt de compositie van het boek zelf. De auteur gooit een chronologisch geordende bak met fiches over de lezer heen. Een soort kengetal is het aantal aangesloten bij SWIFT, het bedrijf dat het internationaal bancaire verkeer regelt. Dat aantal aangesloten landen stijgt elk jaar. Maar wat bewijst dat? Niet dat er een samenzwering van de

banken aan de orde is, maar dat het geautomatiseerde betalingsverkeer in bijna alle landen een feit werd toen de diverse staten hun wisselcontroles afschaften. Kortom, op belangrijke punten verschaft de Séllys ons geen relevante informatie. Een derde struikelsteen is dat de Séllys op een merkwaardige manier in de personen van de "samenzweerders" kruipt, hen dialogen in de mond legt. Die moeten de these van de grote oplichting van de staatskas en het doelbewust uitschakelen van het vakbondsverzet ondersteunen. Het is dus alsof de auteur van achter het gordijn het selecte gezelschap in de gaten heeft gehouden. Dat is grappig maar versterkt ook de indruk dat de auteur een fantast is.

André Mommen

Gérard de Séllys, De kraak van de eeuw. Dossier privatiseringen, Antwerpen: EPO, 1997 (uit het Frans vertaald door Tineke Jager), 270 blz.

De herinnering is een vorm van hoop

Op verzoek van de Volksunie schreef Ludo Abicht voor het partijblad WIJ een antwoord op een aantal vragen. Dat nam de vorm aan van een serie met elkaar samenhangende artikelen over "Vlaamse autonomie" die later werden gebundeld in een boekje van 60 pagina's met als ondertitel "Vlaanderen in de postmoderniteit". De stellingen daaromtrent van de linkse én Vlaamsgezinde Abicht waren al eerder bekend bij hen die vertrouwd zijn met het denken van de auteur, maar in deze tekst geeft hij er een afgeronde vorm aan die een belangrijke bijdrage mag heten tot een discussie die in het linkse milieu wel eens ontweken wordt, of afgedaan als futiel en irrelevant (wat ook een vorm van ontwijken is). Abicht is er zich natuurlijk goed van bewust dat zijn stellingen in bepaalde sectoren van de linkerzijde zwaar onder vuur zullen genomen worden, soms volgens het procédé, eerst een karikatuur te maken van de voorgestelde denkbeelden en daarna de karikatuur neer te schieten. Ik zou de volgende twee citaten uit het boekje dan ook als sleutelzinnen beschouwen: "Ook en vooral wie het met de hier verdedigde stellingen niet eens is, moet minstens weten waar hij zich tegen verzet. En hij moet een kans krijgen zijn afwijzing ervan te argumenteren." En verder: "Wie, omwille van de argumentatie, door middel van verminking van

citaten of ongepaste associaties, het debat over de identiteit wil winnen, plaatst zichzelf buiten elk aanvaardbaar intellectueel discours.”

Het is al eerder gebleken, dat in verband met deze materie het “intellectueel discours” wel eens vervangen wordt door scheldwoorden. Niets is immers gemakkelijker dan een stelling die in een gesimplificeerde en dus verwrongen vorm door de “luidruchtigste” sectie van de “Vlaamse Beweging”, namelijk de extreem-rechtse, gepropageerd wordt, met de stellingen van iemand als Abicht te vereenzelvigen of ze er ten minste mee te associëren, en de fundamentele verschillen tussen het genuanceerde en intellectueel beredeneerde discours en de grove propaganda onder het tapijt te vegen. Het is ook nadrukkelijk *niet* de stelling van Abicht, dat de Vlaamse autonomie zowel begin als einde van alles is. “De Vlaamse culturele en politieke ruimte, waarin een aantal mensen bij toeval geboren zijn of om economische en andere redenen als migranten terechtgekomen zijn, is een uitgangspunt, niet meer maar ook niet minder,” aldus Abicht. Hiermee is tegelijk duidelijk dat de “identiteit” waarover Abicht het heeft (een term die hij herhaaldelijk tussen aanhalingstekens plaatst) niets te maken heeft met een etnische en dus racistische interpretatie van de term.

Wie deze tekst met een open geest leest, de argumenten begrijpt en het gehalte ervan kan appreciëren, en het dan tocht met een aantal punten of met de hele strekking oneens is, zal tenminste zijn denkwijze hebben afgestemd op een golfengete die een discussie op niveau mogelijk maakt.

Willy Courteaux

Ludo Abicht, *De herinnering is een vorm van hoop*,

Het Midden-Oosten hertekend

Een boek van vijfhonderd bladzijden recenseren, met drieëntwintig bijdragen van negentien medewerkers, is geen eenvoudige karwei. Vooral wanneer het zo'n onderwerp betreft zoals het Midden-Oosten, waarover tegenwoordig toch zoveel wordt geschreven... De inleiding van Ruddy Doom en Gerd Nonneman brengt de recensent echter op dreef: ze schetst de complexiteit van het onderwerp, én de wil van de redacteuren om die ook in het redactiewerk tot haar recht te laten komen. Die inleiding tilt het

boek reeds op boven vele andere bijdragen en nodigt uit tot het lezen van een werk dat, zoals de achterflap het zegt, “een nieuw standaardwerk over de regio” wil zijn. Die opdracht lijkt wel vervuld te zijn, alhoewel op dat gebied de situatie heel vlug kan veranderen: op enkele jaren kan een tendens omslaan, evengoed als men van de ene dag op de andere voor een nieuw gegeven kan geplaatst worden. Het is niet voor niets dat Nadia Dala in haar bijdrage laat aanvoelen hoe er in het Midden-Oosten een zekere denkwijze heerst waarbij, bij een zekere continuïteit, in het dagelijks leven steeds rekening wordt gehouden met het onverwachte van een “goddelijke interventie”: het leven biedt weinig houvast, niets is echt stabiel, zekerheid voor morgen is een loos begrip; de mens staat voortdurend voor verrassingen. Een vredesplan dat gisteren een mooie toekomst tegemoet ging, blijkt vandaag helemaal op de helling te staan: de kans van gisteren wordt een onmogelijkheid vandaag. Nadia Dala heft daar een klein tipje op van de sluier; zo ontsluit het boek geleidelijk menig aspect van dat bijna mythische Midden-Oosten. Veel meer gericht op de socio-economisch-politieke dan op een doorgedreven cultureel-antropologische analyse; maar toch ook niet zonder aandacht voor die achtergronden.

In die inleiding komt o.m. naar voren hoe het Midden-Oosten voor het Westen een spiegel-functie bezat, en hoe vanuit een machts-onevenwicht een imago van de andere werd opgevoerd, waaraan hij moest beantwoorden, maar daarmee tegelijk ook een bepaalde superioriteit bevestigde. Hoe de situatie tenslotte ook veranderde - Arafat wordt van vijand bondgenoot; en islam wordt van ongevaarlijk randfenomeen dé vijand nummer één - fundamentele analyses over de wederzijdse verhoudingen bleven uit; waardoor inderdaad alles irrationeel overkomt: “de islamologen, waarvan verwacht kan worden dat ze terzake enige competentie bezitten, werden in deze discussie van het voorplan gehouden door de politologen”. Dat bleek ondermeer uit de schromelijke onderschatting door het Westers beleid, en in het bijzonder door de Verenigde Staten, van de diepere sociologische en historische wortels van de Iraanse volksrevolutie tegen het regime van de Shah, waarvan steeds werd voorgespiegeld dat het een voorbijgaand fenomeen zou zijn. Buiten die “islamologen” had niemand de leegte gemerkt die het post-koloniale tijdperk in vele moslimlanden kenmerkte, en dat

algauw door het islamisme zou worden opgevuld.

Luciditeit betreffende het imago dat men van de andere heeft is nodig. Dit wil natuurlijk niet zeggen dat men totaal onkritisch elke uiting van een vreemde cultuur moet beamen in naam van de multiculturele samenleving: “Overrijverige progressieven die voor iedere vreemde cultuur bijna een *rak'a* [een rituele buiging] uitvoeren, brachten evenmin zoden aan de dijk”. Het moet van de andere kant ook gezegd, dat islamologen inderdaad in vele gevallen wereldvreemd overkomen, en het ook dikwijls geweld of ongewild zijn: de enorme investering die het vak vereist (en niet het minst de talen...), leidt er veelal toe dat men zich beperkt tot “een jaarlijkse spreekbeurt over *al-ka'ba* [het Mekkaanse heiligdom], de architectuur van Kerbela of de kwestie van het meervrouwendom”...: weinigen zijn ertoe geroepen om het “veld” dusdanig te overzien, dat zij tot pertinente analyses van de “wereld van het Midden-Oosten” kunnen komen, vanuit het verleden naar het heden toe...; en dit in tweevoudige zin: “door de verwachtingen en projecties die wij naar voren schuiven in dat verband te analyseren”, én tegelijk door te zien “hoe de bevolking in het Midden-Oosten zichzelf definieert”. Een grondige analyse van de beeldvorming van beiden is de eerste voorwaarde voor een mogelijke toekomstgerichte dialoog. Tot zover de algemene opzet van het boek vanuit de inleiding. Eén opmerking echter nog: is het gewild dat méér dan 90 procent van de titels van de bij elke bijdrage aangegeven literatuur in de noten Engelstalig is, en er geen Arabische artikels of boeken aan te pas komen?

Geeft de inleiding een aantrekkelijk uitzicht op wat volgt, dan moet dit zich natuurlijk nog waar maken in de afzonderlijke bijdragen. Een eerste test is voor mij de bijdrage van Sigrid Arents over de moslimbroeders (pp. 360-385). Die bijdrage geeft een duidelijk overzicht van de omstandigheden waarin dit broederschap in Egypte vanaf 1928, datum van de stichting, is geëvolueerd; tot en met de recente ontwikkelingen onder Mubarak. Iets lijkt echter voor de gewone lezer in het duister te blijven: in de conclusie wordt gezegd dat “een ideologisch vacuüm de ideale voedingsbodem vormt voor de heropleving van de islam”. Indien de islam zich kan aandienen, is er dus toch geen volledig vacuüm... Het wordt vanuit de bijdrage niet duidelijk waarom de sociaal-economische problematiek, die er zeker is, en het gebrek aan

een maatschappelijk project de weg openlaat om de situatie in traditionele bepaalde categorieën te vertalen, die “islamitisch” zijn. Ergens zijn die categorieën dus voorhanden en lijken zij voor een (groot) deel van de bevolking pertinent te zijn. In de uiteenzetting over de ideologie van Sayyid Qutb, de extremistische moslimbroeder-ideoloog, komen twee belangrijke begrippen naar voren uit zijn wereldbeschouwing: *Hâkimiyya* en *Djâhiliyya* (p. 368). Deze twee begrippen, enerzijds de goddelijke heerschappij, d.w.z. “de heerschappij van het goede”, en anderzijds “de onwetendheid”, d.w.z. de heerschappij van de corruptie, van de menselijke verslaving de ene door de andere, worden daar niet voldoende belicht; zodanig dat de aantrekkingskracht van deze dualistische wereldbeschouwing en de dynamiek ervan, zowel ten overstaan van buitenlandse economische beheersing als de binnenlandse corruptie, niet duidelijk wordt. Daarvoor moet men eigenlijk teruggrijpen naar de bijdrage van Dala, die wél degelijk laat zien hoe van een diepgewortelde dualiteit sprake is (p. 46). Voor velen zijn dit de enige categorieën geweest die nog voorhanden waren om de beleefde werkelijkheid te rationaliseren; en zij reikten anderzijds weerbaarheid aan om de crisissituatie aan te pakken. De nationaal-socialistische ideologieën van Nasser, de Ba'th, Atatürk en dgl. hebben via oppressieve en censurerende interventies elke diepergaande kritische analyse onmogelijk gemaakt: opgesloten in een nationaal-socialistisch intellectueel ghetto, bleef vele moslimvolkeren (Algerije, Egypte, Irak, Pakistan...) niets anders over dan het oude interpretatieve erfgoed van de islam aan te wenden. En dat kent inderdaad een zekere wereldvreemdheid, en dus ook een bepaalde onaangepastheid, zoals blijkt uit de enkele trekken die Dala ervan weergeeft. Wat in de diverse situaties van de islamwereld telkens weer blijkt. Op een of andere manier lijkt het mij dat men zich hier in Caïro — waar ik deze recensie schrijf — stilaan in brede lagen van de bevolking daarvan bewust wordt, en men zich ook aan het afkeren is van een allesoverheersend religieus interpretatiemodel, wat de extremisten allerhande zo kenmerkt. Extremisten, waarvan de verschillende groeperingen in de bijdrage over Egypte met zorg worden voorgesteld.

Na het lezen van de bijdrage over Egypte, blijven echter een aantal fundamentele vragen hangen. De bijdrage eindigt immers op een

verschrikkelijk negatieve balans: de opeenvolgende regimes kennen sinds het begin van de eeuw "een onvermogen om adequate oplossingen te vinden voor de steeds wederkerende politieke, sociologische, culturele en ideologische problemen". Autoritarisme, corruptie, steeds weer terugrijpen naar de censuur, repressie, gebrek aan democratie, quasi inamovibiliteit van het staatshoofd... Ook Sadat en Mubarak ontsnappen daar niet aan. Maar is het balans wel degelijk zo slecht, *in de gegeven omstandigheden*? En is het besluit van de analyse uiteindelijk toch weer niet geschreven vanuit een West-Europees referentiekader en verwachtingspatroon? Is er wel voldoende rekening gehouden met "het analyseren van de verwachtingen en projecties die wij naar voren schuiven", zoals de inleiding zei? Er zijn immers grote pluspunten; sinds Sadat en Mubarak is er toch de overgang van oorlog naar vrede, met een daadwerkelijke wil om via vreedzame middelen de conflicten met Israël proberen op te lossen; een zekere liberalisering van de economie ten voordele van meer privé-initiatief en het stilaan loskomen van het systeem van de verlieslatende en logge staatsbedrijven; een beperkte maar toch niet irreële vrije meningsuiting. Dit is alles bij elkaar een ernstige stap voorwaarts ten opzichte van de Nasserdictatuur. Tot de meest recente ontwikkelingen in de Egyptische maatschappij behoren toch ook: nieuwe, belangrijke landbouwontginningen in de woestijn, industriële projecten allerhande, duidelijke stijging van het levensniveau van de boeren... Blijven nochtans inderdaad de fundamentele karaktertrekken van het "regime": bijna ongevenaarde corruptie, bloedige repressie van de oppositie, gebrek aan democratie, quasi inamovibiliteit van het staatshoofd, groeiende sociale kloof tussen loontrekkenden en de kapitaalcrachten die sterk verweven zijn met het regime, betekenisloze sociale protectie...

In feite laten verschillende andere bijdragen van het boek een analoge pessimistische noot hangen over de conclusies. De klare en genuanceerde analyses van Laureys en Nonneman over Iran, Irak en de "rentenierende emiraten van de Golf" eindigen in dezelfde toon. Iran in diepe ontgoocheling, Irak na de twee Golfoorlogen nog steeds in de macht van een bloeddorstige autocraat, Koeweit, Bahrayn en Qatar, met sociale ongelijkheid en autocratie. Paradoxaal genoeg eindigt het artikel van Isabelle Daneels, onder de alleszeggende titel "Syrie, l'état c'est Assad", op

een niet zo pessimistische toon. Dat ligt waarschijnlijk aan het feit dat men moet toegeven dat de sfinx van Damascus het scherpste politiek vernuft van de regio bezit, alhoewel hij zeker niet moet onderdoen voor anderen op het gebied van de autocratie! Men kan er toch niet overheen dat hij zijn regime in 1982 heeft gered tegen de moslimrevolutie, door de opstandige stad Hama met zwaar geschut te bombarderen en weer in te nemen, met daarna een meedogenloze repressie, en ten koste van meer dan tienduizend doden... Wat nu Assad? is derhalve een pijnlijke vraag, die mee in rekening moet genomen worden bij de evaluatie van het Midden-Oosten.

Het boek besluit met een omvangrijke analyse van het Arabisch-Israëliësch conflict (E.C. Murphy: in de nieuwe wereldorde; Ruddy Doom: Van intifada naar verkiezingen; F. Schlömer: de moord op Yitzhak Rabin en zijn tweede moord in de verkiezingen; W. De Neuter: Israël, de westerse media en Hamas; Jan de Jong, Het Jeruzalem-scenario). Ook in deze context moet toch de vraag gesteld worden over de toekomstgerichtheid van de Palestijnse autoriteiten, wanneer onlangs duidelijk werd dat een aantal ministers van Arafat bijna de helft van het budget via corruptie in privé-handen lieten afvloeien, terwijl men nog maar net bezig was de minimale autonomie te organiseren!

Globaal genomen stelt zich dus de vraag naar de politieke moraliteit op zijn scherpst. De vraag rijst ook over de redenen van het geschetste onvermogen van het Midden-Oosten om op meer efficiënte manier staatszaken te beheren. Beide vragen komen op zeer acute wijze naar voren na een grondige lezing van dit boek. De conclusie volgt dan ook als het ware vanzelf: het is dan ook niet verwonderlijk, dat in zo'n context de islamitische militanten telkens en telkens weer met hun ideologie naar voren kunnen komen. Hoe abstract-romantisch en wereldvreemd hun ideologie ook is, zij schrijven de strijd tegen corruptie in hun vaandel en hebben al meermaals getoond hoe zij op lokaal vlak een zekere solidariteit kunnen uitbouwen, zonder echter in staat te zijn op een breder vlak aan de verwachtingen te beantwoorden (zoals in Iran). Het is echter tragisch dat die politiek zinvolle uitingen, vertaald in islamitische categorieën, telkens en telkens weer alleen met confrontatie en repressie worden beantwoord (zoals onlangs nog in Turkije), en niet worden geïntegreerd en begrepen als een schrijnend hulpgeroep van de

bevolking. Op dat vlak is de beeldvorming vanuit het Westen trouwens allesbehalve behulpzaam, verre van...

Emilio Platti

Ruddy Doom en Gerd Nonneman (eds.), *Het Midden-Oosten hertekend*, Brussel: VUBPress, 1996.

De tocht door de woestijn

Na een eerste boek, *Mensen in Israël en Palestina*, uitgegeven in 1990, achtte Ludo Abicht in 1996 de situatie en de stemming in Israël en de Bezette Gebieden zodanig veranderd, dat hij “zes jaar en zes studiereizen later” opnieuw een boek ging schrijven over “Israël en het zich langzaam profilerende Palestina”; een boek dat de poort naar “het vredesproces” op een kier ziet opengaan. Het hele boek lang voelt men hoe de auteur erkent hoe moeizaam en ondankbaar het politieke, juridische en ethische werk is van Israëli's en Palestijnen die deze poort nog wijder willen doen opengaan.

Het boek van Ludo Abicht is onder verschillende oogpunten merkwaardig. In een inleiding, acht hoofdstukken en een conclusie weet hij tegelijk representatieve interviews in te werken, historische achtergronden te schetsen en duidelijke en bondige informatie te geven. De concrete ervaring van Israëli's en Palestijnen, een korte geschiedenis van het zionisme, van de uitbreiding van Israël, het zich verder afbrokkelende Palestijnse land, de spiraal van de haat, de *intifada*, de verschillende etappes van het vredesproces. De auteur schuift met zachte hand simplistische analyses van de hand en begeleidt de lezer door de complexiteit van de situaties zonder die complexiteit geweld aan te doen: complex is een adjectief dat dikwijls voorkomt (p. 18, 58, 82, 83, 157 (Byzantijnse discussies!), 171...); hij vermijdt al te gemakkelijk schuldigen naar voren te schuiven; maar getuigt vooral van een doorgedreven hoogstaand moreel principe, dat ons ook tegelijk elk integrisme in zijn mensonwaardigheid onthult: humaan zijn de mensenrechten die men de anderen toebedeelt, dehumaniserend is het mensenrechten tot de eigen rechten te vernauwen en de rechten van de andere te ontkennen..., met als ultieme consequentie het negeren van zijn naakte bestaan zelf (p. 90). Hier krijgen begrippen “menselijk” en “moedig” hun echte zin. Het motto op pagina 4 spreekt in dat

verband boekdelen. Ik laat het de lezer van het boek dan ook liever zelf ontdekken... Een klein drukfoutje: de geëmancipeerde joden waren - volgens het schema van de standaard- antisemitische waarheden “rationalisten en anti-klerikalen” (p. 36).

Wie de datum van de eindredactie van het voorwoord van het boek in de gaten houdt [januari 1996], weet dat hij er wél de moord op Rabin zal in vinden, maar niet meer de verkiezing van Netanyahu en wat daarop volgde. In zekere zin kan men dan ook binnen enkele tijd een derde boek verwachten: de toekomst ligt immers opnieuw open voor een verdere evolutie. Maar onvoorbereid daarop zal de lezer echter helemaal niet zijn. De analyses van Ludo Abicht laten inderdaad wel zien hoe ook voor een slecht scenario de kaarten mede gereed liggen... Op bladzijde 177 verschijnt een kaart waarvan gezegd wordt dat ze boekdelen spreekt: “die van de geplande en door de in Taba ondertekende Oslo II-akkoorden gelegitimeerde opdeling van de Bezette Gebieden in drie zones: het resultaat is inderdaad erger dan een “bantoestanizing”, want het Palestijnse land bestaat niet meer als een entiteit maar als een lappendeken, omgeven door ontoegankelijke wegen, militaire basissen en joodse nederzettingen die wél met elkaar verbonden zijn.

Ik ben het met hem grondig eens wanneer hij met de twee topfiguren die hij ten tonele voert, de Palestijn Bassam Abu-Sharif en de joodse [nuance!] Israëli Uzi Mahmaini, het inzicht uitdrukt dat vrede een “enige redelijke en aanvaardbare oplossing van het conflict” is. Persoonlijk was ik er zelfs van overtuigd dat het vredesproces onafwendbaar geworden was, omdat alle partijen tenslotte bedreigd worden door ultra-integrisme: zowel Israël zelf als de PLO, maar ook Egypte, Jordanië, Syrië; en ook Europa heeft belang bij een rustig en vreedzaam Midden-Oosten, weerbaar tegen oprukkend fundamentalisme. En waarom ook niet de Verenigde Staten, die er prestige door won en een nieuwe hoopvolle markt zich kon zien ontwikkelen. De enige vraag waarop ik van Abicht geen antwoord krijg is de vraag waarom de Verenigde Staten nu Netanyahu niet tot de orde roepen, terwijl Clinton toch prestigeverlies lijdt bij het mislukken van het vredesproces; volgens hem zouden de Verenigde Staten “niet aarzelen om er hardhandig hun belangen te verdedigen”, “terwijl ze toch de overlevingskansen van Israël in handen hebben” (p. 152).

Het boek eindigt in het licht van de latere evolutie met een quasi wanhopige vraag: "waarom intelligente mensen, met een (hoog) ontwikkelingspeil..., nog langer in deze barre, levensgevaarlijke en uiteindelijk mensonwaardige toestand willen blijven rondswalen"?

Waarschijnlijk — vermoed ik — omdat sommigen om allerlei redenen, waarvan er vele in het boek verspreid zijn en die voor de auteur niet noodzakelijk van "schuldige" aard hoeven te zijn, niet de hogervernoemde ethische houding kunnen delen waarvoor de auteur getuigenis aflegt. Hij verhult verder toch ook niet dat hij het eens is met Yeshayahu Leibowitz die schreef dat "fanatici *hun eigen* ultranationalistische en expansionistische *eisen* onterecht (godslasterlijk) als *absolute* religieuze waarden beschouw(d)en" (p. 121).

Emilio Platti

Ludo Abicht, *De tocht door de woestijn. Het vredesproces in het Beloofde Land, Antwerpen-Baarn, Hadewijch, 1996, 690 Fr.*

Terreur in Centraal-Afrika

Net voor het uitbreken van de ADFL-opstand in Kivu, waarvan het snelle succes de verhoudingen in de regio van de Grote Meren opnieuw zal veranderen, vat Le Soir-journaliste Colette Braeckman in *Terreur Africaine* de recente geschiedenis van de regio samen. Ze baseert zich op haar eigen uitgebreide journalistiek werk, waarbij ze zich opmerkelijk vaak distantieert van andere Westerse journalisten die volgens haar de achtergronden en ware toedracht van allerlei incidenten en conflicten niet voldoende begrijpen of onderzoeken, en op lectuur van kritische bronnen zoals Maton, Cochet, Prunier, Chrétien en anderen. In *Terreur Africaine* zet zij enerzijds de documentatie en kritische analyse van conflicten verder die zij aanving met *Le Dinosauré* (1992) en *Rwanda: histoire d'un génocide* (1994). Anderzijds behandelt zij drie courante vragen in het debat over de conflicten in het Grote Meren gebied: de gevolgen van het Belgische koloniale en neo-koloniale beleid, de verantwoordelijkheid van de kerk en de factor etniciteit. De rode draad doorheen het boek is de overtuiging van de auteur dat etniciteit slechts een "hefboom" is om bevolkingsgroepen te engageren in conflicten van economische of politieke aard. De journaliste kan echter niet anders dan

vaststellen dat die manipulatie van etniciteiten bijzonder geslaagd is en een eigen dynamiek ontwikkelt. Een oplossing voor de vele conflicten ziet zij dan ook in een pacificatie of overstijging van de etnische tegenstellingen en het etniserend discours. Zij verbindt deze pacificatie aan de strijd voor een "véritable décolonisation", een term die de affiniteit tussen haar denken en de ideologie van huidige regeerpartijen als het FPR of de ADFL illustreert.

De opgang van etniciteit in de regio wordt toegeschreven aan de administratieve, missionaire en wetenschappelijke activiteiten van de Belgische kolonisatoren. Deze activiteiten waren erop gericht de heterogene bevolking en politieke structuren volgens een duidelijke etnische matrix op te delen en te herordenen. Braeckman wijst op de parallellen met de etnische scheiding in België, maar onderstreept vooral de politieke en ideologische motieven die achter de matrix schuilen. In het uitwerken van de etnische matrix speelden ook allerlei mythes, zoals de mythe van intelligentie (die de Baluba en de Tutsi toekwam) of die van genetische superioriteit (opnieuw positief voor de Tutsi als "Hamieten"). Het koloniale tijdperk veroorzaakt aldus een scherpe hertekening van de socio-politieke verhoudingen en imaginatie in de regio van de Grote Meren. Hierbij moet worden opgemerkt dat Braeckman de pre-koloniale conflicten, met hun oorzaken in en gevolgen voor sociale identiteiten, onderschat. Zo sloot de mythe van de genetische superioriteit wonderwel aan bij het ideaal-type dat de Tutsi aristocratie zelf promootte. Hoewel Braeckman af en toe het herschrijven van de geschiedenis door Tutsi intellectuelen en diaspora (de pre-koloniale harmonische evenwicht tussen Tutsi en Hutu, tussen landbouwers en veetelers) bekritiseert, lijkt ze daaruit geen conclusies te trekken voor het signaal dat deze historische deconstructie van de etnische definities uitstraalt. Dit geldt ook voor haar eigen uistraling als journaliste — door alle Hutu organisaties wordt zij resoluut als "Tutsi-gezind" geïdentificeerd.

Het vervolg van het etnische verhaal is echter minder duidelijk. "Il n'y a pas de déterminisme menant en droite ligne de la pauvreté au génocide", schrijft de auteur aan het einde van het derde hoofdstuk dat haar basisstelling ("l'exutoire ethnique du malaise social") moet bewijzen. In haar beschrijvingen weet ze niet altijd hoe ze de verschillende elementen en "spelers" tegenover elkaar moet plaatsen. In de analyse van de vervolgingen van

Baluba in Shaba (1991-1994) levert dit weinig problemen op omdat de manipulaties van Nguz Karl I Bond en gouverneur Kyungu wa Kumanza zo brutaal en openlijk plaatsvonden. Burundi stelt ons echter voor meer moeilijkheden, mede omdat bepaalde gebeurtenissen, zoals de moord op Ndadaye in 1993, nog steeds niet opgehelderd zijn. De dominante "manipulatie"-stelling biedt te weinig ruimte aan de eigen dynamiek die etnische tegenstellingen, hoe, waarom of door wie ze ook ge(re)articuleerd worden, ontwikkelen. Bevolkingsgroepen zijn hierin niet altijd zo naïef of misbruikt als Braeckman lijkt te suggereren. Daarnaast zijn er de repercussies die genocides in één gebied hebben op de sociale verhoudingen in andere gebieden (Braeckman wijst vaak op die repercussies maar kan ze niet plaatsen in haar analytisch kader). De ingewikkelde geschiedenis van de conflicten en moordpartijen in Noord- en Zuid-Kivu, door de auteur gedocumenteerd tot en met het verzet van de Banyamulenge (september 1996, net voor het smeden van de verzetscoalitie van Kabila), illustreert beide elementen overvloedig.

De laatste drie hoofdstukken van *Terreur Africaine* behandelen achtereenvolgens het sociale en politieke klimaat in Burundi voor maar vooral na 1993 (de moord op de populaire president Ndadaye), Zaïre na 1991 (een moment waarop Mobutu ogenschijnlijk uitgeteld lijkt maar in feite plannen maakt om zijn macht te herinstalleren) en Rwanda na de genocide van 1994. Het zijn telkens uitgebreide en interessante schetsen waarin ook het internationale perspectief is opgenomen. Braeckman is bijzonder scherp over de rol van Frankrijk en het gebrek aan verantwoordelijkheidszin van de internationale gemeenschap. Het hoofdstuk over Rwanda, dat een opsomming geeft van de vele moeilijkheden die de nieuwe regering wachtten na de genocide, biedt de sterkste voorbeelden hiervan. De Franse activiteiten, in het bijzonder de *Opération Turquoise*, en houding vormen een grote hindernis voor de nieuwe regering, de heropbouw van het land en een eventuele verzoening tussen bevolkingsgroepen. De internationale gemeenschap wordt verweten klaar te staan met kritiek en boycotts maar niet met financiële middelen en goodwill, tenzij dan voor de vluchtelingenkampen en humanitaire organisaties, wat het sociale klimaat in Rwanda opnieuw niet ten goede komt. In gelijkaardige kritische termen evalueert Braeckman de houding van de katholieke hiërarchie tegenover de nieuwe Rwandese regering en het post-genocide debat. Ze toont zich bijzonder kritisch tegenover de

"dubbele genocide"-stelling die de kerk, ook in België, propageert. Ze contrasteert deze nefaste houding met de verzoenende activiteiten van enkele grassroots christelijke organisaties en laat ook niet na te wijzen op de weigering van de kleine moslimgemeenschappen in de regio om deel te nemen aan het etnische opbod. Tesamen met de kritische, zij het soms dubbelzinnige, ingesteldheid van de kerk en civiele organisaties in Zaïre en Burundi, vormen deze organisaties voor Braeckman een weg om uit het etnische opbod te geraken.

N.B. Dit najaar verschijnt bij Epo een Nederlandse vertaling van dit boek.

Chris Bulcaen

Colette Braeckman, Terreur africaine, Burundi, Rwanda, Zaïre: les racines de la violence. Parijs: Fayard, 1996, 347 p.

Milieu en oorlog

Ludo De Brabander, stafmedewerker van Vrede en van VODO (Vlaams Overleg Duurzame Ontwikkeling), heeft een lezenswaardige poging ondernomen om een boek te schrijven over "milieuproblemen als oorzaak van oorlog". Het meest revelerende en het meest sterke in het boek zijn m.i. de beschrijvingen — in hoofdstuk IV tot VIII — van de concrete milieuproblemen die reeds aanleiding gegeven hebben of kunnen geven tot geweldsituaties. Hierbij presenteert Ludo De Brabander verrassende gezichtspunten op bestaande oorlogshaarden. Zo duidt hij de olie aan als bron van militaire spanningen in de Kaukasus (Tjetjenië). Het internationale zeerechtverdrag maakt dat rotseilandjes (Imia of Kardak) in de zee tot strijdpunt tussen naties worden (Griekenland-Turkije voor de Egesche zee — gelijkaardige taferelen spelen zich af in de Zuid-Chinese zee of in de zee van Japan). Zoet water wordt een zodanig zeldzaam goedje dat het in het Midden-Oosten (het Arabisch-Israëliësch conflict), Noord-Afrika (de Nijl tussen Egypte en Soedan) en tussen Turken en Koerden (het Zuid-Anatolië-project) tot oorlog leidt. Als recent voorbeeld van voedselconflicten haalt Ludo De Brabander o.a. de genocide in Rwanda en het visserijconflict tussen Canada en Spanje aan. De overvloedige documentering biedt een

verhelderende verkenning van de verbanden tussen milieu en oorlog.

Bij de algemene, inleidende beschouwingen stel ik me echter wel wat vragen.

“Voedselonveiligheid, economische achteruitgang en milieudegradatie kunnen aanleiding geven tot gewelddadige conflicten”, lezen we op de achterflap van het boek. Deze zin bevat samengevat de voornaamste moeilijkheden die ik met het boek heb. Hij suggereert twee zaken. Ten eerste lijken er nog andere conflicten te bestaan dan gewelddadige. Ten tweede lijkt men te suggereren dat voedselzekerheid, economische vooruitgang en ecologisch verantwoord menselijk handelen de conflicten zullen opheffen.

Ludo De Brabander vertrekt nog steeds van de vooronderstelling dat de verhouding van de mensen tot de natuur harmonieus moet zijn, en dat conflicten steeds een gewelddadige inbreuk op deze geïdealiseerde harmonie betekenen. In onze beperkte wereld echter zullen er steeds conflicten zijn tussen het milieu — opgevat als de verzameling van de natuurlijke voorwaarden voor het menselijk bestaan — en de menselijke behoeften. De mensen kunnen hongersnoden trachten te voorkomen, maar de natuur is niet helemaal te beheersen, en bij een doorgedreven beheersing zullen er nog steeds mislukkingen kunnen optreden. Volstreekte voedselzekerheid is niet bereikbaar. Ecologisch verantwoord menselijk handelen betekent juist dat de mensen het noodzakelijk conflict met de natuur aangaan en aanvaarden. De mensen moeten de natuur zodanig wijzigen dat de menselijke behoeften kunnen bevredigd worden, maar de menselijke productie moet gebeuren binnen de beperkende voorwaarden die de natuur nu eenmaal aan het menselijke bestaan oplegt. De bestaande economische vooruitgang — die ook nog steeds met enkele randcorrecties binnen het Brundtland-rapport wordt verdedigd — houdt juist een aanslag in op de natuurlijke voorwaarden van het menselijk bestaan.

Het zijn natuurlijk niet de milieu-omstandigheden die de oorlogen tussen mensen veroorzaken, maar de manier waarop de mensen op deze milieu-omstandigheden reageren. Uit de overvloedig aangehaalde voorbeelden van oorlogen of geweldsituaties die voortvloeien uit milieu-omstandigheden blijkt steeds dat de oorlogen gevoerd worden om het conflict juist te beslechten in het voordeel van de overwinnaar. Geweld is een poging om conflicten te vermijden. Door het gewelddadig uitschakelen van de

tegenstander komt aan het conflict een einde. Wie oorlog en geweld wil vermijden, moet daarom juist het conflict aangaan en aanvaarden. De titel “Groene conflicten” is daarom enigszins misleidend. De mensen moeten het noodzakelijk conflict met de natuur en de andere mensen aangaan en aanvaarden. Dit conflict aangaan en aanvaarden houdt juist in dat men bijvoorbeeld erkent dat andere mensen evenveel recht hebben op de bestaande voorraden. Het mens-natuur-conflict houdt in dat de mensen opkomen voor de bevrediging van hun levensnoodzakelijke behoeften en zich daarvoor op een verantwoorde wijze engageren.

Spijtig dat het boek nogal abrupt afbreekt. Er worden geen besluiten of veranderings-perspectieven aangereikt — ik vermoed dat de dubbelzinnigheid van het begrip “duurzame ontwikkeling” daar ook wel iets mee te maken zal hebben. Elk ontwikkelingsbegrip — ook het duurzame — suggereert dat de mensen zich bij de ontwikkeling maar moeten neerleggen, dat de ontwikkeling hoe dan ook ten langen leste in hun voordeel zal uitdraaien. Dezelfde gelatenheidsfilosofie doortrekt ook het heersende groene denken.

Dit is dan ook de voornaamste reden waarom de kritiek van Ludo De Brabander op Rudolf Boehm geen hout snijdt. Rudolf Boehm beweert in *Kritiek 22* dat niet groei als dusdanig verantwoordelijk is voor de milieucrisis, maar onze technologische productiewijze. Daarvoor toont hij aan dat 1. ook een niet-groeiende technologische productiewijze een milieucrisis veroorzaakt (dit aan de hand van het Eerste rapport aan de Club van Rome), en 2. een groei van een volstrekt ecologisch verantwoorde productiewijze geen milieucrisis kan veroorzaken. Ludo De Brabander plaatst zijn geformuleerde kritiek op deze beweringen van Rudolf Boehm onder de tussentitel “Is een andere produktiewijze voldoende?”. Daarin beticht hij Boehm van techno-optimisme. Uit bovenstaande moet toch reeds blijken dat Boehm een veel diepgaander omwenteling van onze productiewijze vereist dan het door De Brabander vooronderstelde techno-optimistische “afdoende technologische innovatie leidt naar duurzaamheid.” De Brabander lijkt me zelf deze stelling enigszins aan te hangen wanneer hij beweert dat Boehm in feite ook een pleidooi houdt voor een, ook door De Brabander verdedigd, soort groen BNP. Boehm wil niet op de eerste plaats een nieuwe berekeningswijze van het bruto nationaal product, waarbij

technologische milieu-investeringen positief zouden aantellen, Boehm wil een fundamentele wijziging: onze wetenschappelijk-technologisch-kapitalistische productiewijze vervangen door een ecologisch verantwoorde productiewijze op mensenmaat.

Ook zou Rudolf Boehm volgens Ludo De Brabander de culturele component negeren omdat hij een adept van de economische groei is. Boehm verdedigt wel een groei van een bepaalde — namelijk ecologisch verantwoorde — economie, maar niet van de bestaande economie. In zijn kritiek toont Ludo De Brabander juist dat hijzelf nog steeds vasthangt aan de “groene” idee dat elke vorm van menselijk produceren en economisch handelen des duivels is. Het produceren zelf moet niet afgeschaft worden, maar een bepaalde, namelijk de WTK-, manier van produceren moet afgeschaft worden, indien de mensen willen blijven voortbestaan. Het afschaffen van elke vorm van produceren houdt juist ook het einde van de mensheid in — een doelstelling die me al of niet bewust de rechterzijde van de natuur- en milieubeweging lijkt na te streven.

Mag ik deze bespreking eindigen met een louter (misschien wel kleingeestige) formele opmerking? Buiten een paar te vergeven tik- en lay-out-fouten staan er in het boek enkele dt-fouten, — wel uitsluitend bij werkwoorden die bij hun voltooid deelwoord geen prefix meer toegevoegd krijgen, zoals ontmantelen (p. 67), vermengen (p. 88), berekenen (p. 95), verdubbelen (p. 131), beloven (p. 143)... Deze fouten doen echter niets af aan de waarde van het werk, dat voornamelijk op het vlak van de beschrijving van concrete oorlogshaarden ligt.

Guy Quintelier

Ludo De Brabander, Groene conflicten. Veiligheid breed bekeken. Een verkenning van de verbanden tussen milieu en oorlog. Vredeschier 3/96, september 1996, Gent: Vrede vzw, 180 p.

Camille Huysmans. De man van Stockholm

Dit jaar is het precies tachtig jaar geleden dat Camille Huysmans (1871-1968) socialisten uit alle Europese landen — neutrale en oorlogvoerende — in Stockholm rond een en dezelfde tafel probeerde te krijgen in de overtuiging dat zij het oorlogsgebeuren beslissend konden beïnvloeden. Wim Geldolf leverde een turf van 500 pagina's af over “Stockholm 1917” met als ondertitel “Camille Huysmans in de schaduw van titanen”¹.

Huysmans was vanaf 1 januari 1905 secretaris van het Internationaal Socialistisch Bureau (ISB), zowat het dagelijkse bestuur van de Tweede Internationale. In die functie verzorgde hij de contacten tussen de aangesloten partijen, bereidde hij de internationale congressen voor en waakte hij over de opvolging van de aldaar genomen resoluties. De Tweede Internationale was in feite niet meer dan een internationaal forum waar de grote tenoren van de Europese sociaal-democratie hun theoretische en strategische disputen uitvochten. Huysmans maakte het dus mee vanop de eerste rij. Ook de tragische gebeurtenissen van einde juli-begin augustus 1914. Niet alleen werden honderdduizenden arbeiders als kanonnenvoer de oorlog ingejaagd en geslachtofferd voor belangen die de hunne niet waren. Ondanks de verbale anti-oorlogsretoriek was de Internationale er bovendien niet in geslaagd de oorlogsdreiging af te wenden. Het is ongetwijfeld de verdienste geweest van Camille Huysmans en van anderen dat zij, zich beroepend op de Ilde Internationale, niet hebben neergelegd bij deze catastrofe. Voor Geldolf was Huysmans niet de man van Stockholm — zoals hij de geschiedenis inging —, maar wel een van de spilfiguren zonder wiens koppigheid het initiatief tot een socialistische vredesconferentie zelfs niet verder geraakt zou zijn dan een los idee. In december 1914 werd de zetel van het ISB van het door de Duitsers bezette Brussel naar het neutrale Den Haag verplaatst. De gebeurtenissen van juli-augustus 1914 had diepe wonden geslagen tussen de socialistische partijen, al naargelang van het kamp waarin hun land zich bevond: op neutraal grondgebied, in de Entente of Geallieerd gebied (Frankrijk, België, Engeland, Rusland) of behorend tot de Centrale mogendheden (Duitsland, Oostenrijk-Hongarije). De Franse leiders waren compromisloze “jusqu'au boutisten”. De BWP maakte samen met de Franse partijgenoten van een geallieerde

overwinning de voorwaarde voor een vrede. Ze waren als de dood voor rechtstreekse contacten met Duitse partijgenoten. Van dat standpunt werd de komende jaren geen duimbreed afgeweken. In dat klimaat, waarin het vertrouwen volledig zoek was, waren alleen afzonderlijke contacten met een van hen mogelijk. In de loop van 1915 vergaderden de socialisten uit de neutrale, de Entente en de Centrale landen afzonderlijk., resp. te Kopenhagen (jan.), Londen (febr.) en Wenen (april). Tijdens deze conferenties werden standpunten ingenomen, die elke toenadering totaal onmogelijk maakten. Alleen tijdens de Zimmerwaldconferenties (september 1915, april 1916) beschouwden socialisten uit verschillende kampen (officiële delegaties van de Italiaanse en Zwitserse socialistische partij, de Russische sociaal-democraten en minderheidsgroepen uit andere landen), zich beroepend op de uiteengespatte Internationale, de oorlog als een betwisting tussen kapitalistische landen, waarmee de arbeidersklasse niets te maken had. De oorlog zou het best op haar voorwaarden beëindigd worden. Over de wijze waarop geraakten deze "internationalisten" het onderling niet eens: een meerderheid zag een bemiddelende rol weggelegd voor de socialistische beweging, maar een minderheid o.l.v. Lenin wilde de oorlog doen uitlopen op een revolutie. Door de officiële leiders van de sociaal-democratie werden de aanwezigen smalend beschouwd als vrijeschutters zonder troepen en Geldolf die de invloed van de Zimmerwalders duidelijk onderbelicht, heeft de neiging hen daarin gelijk te geven. Camille Huysmans was zeker beducht voor deze concurrent. Op het Congres van de SDAP (januari 1916) verdedigde hij zijn pogingen om de betrekkingen van alle aangesloten partijen toch brandend te houden, zij het op waakvlam. Nog voor zijn woorden (verdraaid) de wereld ingestuurd werden begon een onophoudelijke hetze tegen zijn persoon uit zowel alle hoeken: de Franse "juqu'au boutisten", de Zimmerwaldianen en Lenin, voor wie de de reformistische weg naar het socialisme in augustus 1914 zichzelf failliet had verklaard. Het scheldproza in de nationalistische pers aan het adres van Huysmans was navenant en zou nooit ophouden. Elke poging om in de laatste maanden van 1916 het ISB uit het immobilisme te halen liep op niets uit.

Begin 1917 zag het ISB in de stakingen en munitierijen, maar vooral in de revolutionaire gebeurtenissen in Rusland het bewijs dat steeds meer mensen de slachtingen beu waren. Met de

februarirevolutie in Rusland verdween het alibi, waarmee Duitse socialisten in 1914 de oorlogskredieten goedgekeurd hadden. "C'est ainsi que naquit Stockholm, enfant de la Révolution de Russie", schreef Huysmans later. In april 1917 vatten enkele Nederlandse socialisten samen met Huysmans het plan op in Stockholm een internationale conferentie te organiseren, waarop ook de vertegenwoordigers van alle oorlogvoerende landen zouden worden uitgenodigd. Onder de benaming "Hollands-Scandinavisch Comité" hielden ze tal van bilaterale gesprekken om het terrein voor die bijeenkomst te effenen. De lokatie lag voor de hand. Stockholm was in die maanden het diplomatieke knooppunt waar iedereen, die zich om welke reden ook richting Petrograd spoedde, even halt hield. En dat waren niet van de minste. Vele socialistische leiders probeerden de nieuwe machthebbers in Rusland te overtuigen de oorlog voort te zetten. Ook Duitse meerderheids-socialisten als de minderheids-socialisten kwamen in Stockholm poolshoogte nemen. Hun aanwezigheid was natuurlijk koren op de molen van de tegenstanders, die de conferentie op voorhand brandmerkten als een zet van de Duitse diplomatie. Zelfs de Zimmerwalders verbleven er om een eigen conferentie voor te bereiden. Hoewel overtuigd van het nut van een conferentie, bleven alle partijen tijdens die bilaterale contacten bij hun standpunt. De Engelsen eisten dat elk vredes-initiatief zou uitgaan van een socialistische conferentie van partijen uit het geallieerde kamp. De standpunten van de Duitse meerderheids-socialisten bleven onverteerbaar voor delegaties uit andere oorlogvoerende landen. De vredesconferentie zou nooit plaatsvinden. De oorlogsgebeurtenissen gooiden roet in het eten. De groten der aarde hadden andere katten te geselen, nu elk kamp een overwinning binnen bereik zag. Duitsland en Oostenrijk wachtten op de goede afloop van de onderhandelingen met Rusland om met de vrij gekomen legereenheden aan het westelijke front door te breken. De geallieerden rekenen op de verse troepen vanuit de VS om dat te beletten. Met het oog op de naoorlogse situatie wilde niemand nog een carrière op het spel zetten door een vergelijk met de tegenstander na te streven. Groot-Brittannië, Frankrijk, Italië en de Verenigde Staten weigerden passen te verlenen aan deelnemers aan een mogelijke conferentie, omdat ze in hun ogen alleen maar kon leiden tot een vrede onder Duitse voorwaarden. De socialistische conferentie van de

geallieerde landen (28-29 augustus 1917), opgezet om tot een eensgezind standpunt te komen dat in Stockholm tegenover de SPD kon verdedigd worden, ging uiteen zonder een akkoord over de oorlogsdoeleinden. Die onenigheid onder de Ententesocialisten, de oktoberrevolutie, en in het zog daarvan de onderhandelingen over een afzonderlijke vrede tussen Rusland en Duitsland, deden Stockholm definitief de das om.

Op 15 september 1917 sprak het Stockholm-comité zich in een ontwerp-manifest uit voor vrede door verstandhouding, voor culturele autonomie en economische gelijkheid voor de nationaliteiten, maar bleef het vaag over een aantal hangende problemen. Huysmans zelf werkte aan een dik Stockholmboek als basis voor een conferentie, waarin hij alleen nog bleek te geloven. Dit boek wordt uiteindelijk een belangrijk historisch document, maar dat is ook het enige dat nog herinnert aan een conferentie die nooit plaats vond. Op de intergeallieerde socialistische conferentie van 20 tot 24 februari 1918 tenslotte werden alle plooiën gladgestreken, de meningsverschillen bijgelegd op basis van het door Labour gedicteerde Memorandum on War-Aims. De Ententesocialisten bleven bij de geallieerde overwinning als voorwaarde voor vredesbesprekingen en wilden voor het overige een plaats gewaarborgd zien voor de sociaal-democratie bij die vredesbesprekingen. Dit Ententestandpunt, dat aan de vrede annexionistische voorwaarden verbond, stond haaks op Huysmans' streven naar een vrede zonder echte overwinnaars. De rol van Huysmans en zijn kompanen van het Hollands-Scandinavisch Comité was uitgespeeld. Hij is er nooit in geslaagd de onwrikbare standpunten binnen de socialistische beweging naar elkaar te doen groeien. Zijn noodgedwongen "bekering" tot het Ententestandpunt betekende wel het einde van zijn isolement in de BWP.

Tot daar in een notedop het verhaal van een illusie, dat Geldolf in alle details schetst. Echt nieuwe inzichten levert deze karwei niet op. Tenzij op ondergeschikte punten. Een voorbeeld. In 1963 liet Huysmans in Volksgazet verstaan dat koning Albert I zijn instemming betuigd had met het initiatief. Hij zou na de Russische februarirevolutie van 1917 door koning Albert ontvangen zijn, die hem zou aangemoedigd hebben voor de Stockholmconferentie. In 1927 bedankte de koning hem voor de discretie

waarmee hij dit — na de oorlog zeker compromitterend nieuwsje — stilgehouden had. Geldolf bewijst dat er in 1917 geen sprake kan geweest zijn van een ontmoeting tussen Huysmans en de "koning-socialist". Weer een mythe die eraan moet geloven, mocht over de progressieve ingesteldheid van deze koning nog twijfel bestaan hebben.

De lectuur van dit boek wekte enigszins mijn wrevel op. M.i. moet een publicatie van de resultaten van minutieus onderzoek naar een breed publiek met een aantal vuistregels rekening houden. Een ervan is helderheid van het betoog. In dit geval wordt van de lezer een bijzondere inspanning gevraagd om doorheen de wirwar van namen, contacten, oproepen, memoranda enz. en vooral de talloze uitweidingen de contouren van een bos, in dit geval een klaar verhaal, te ontwaren. Naarmate de bladzijden oplopen, verliest het verhaal vaart, die tot verderlezen had kunnen aanmoedigen. Je zoekt vruchteloos naar adempauzes, naar verhelderende recapitulaties. Een synthese ontbreekt gewoon. De overdreven zin om toch maar geen enkel mogelijk detail onbesproken te laten heeft niet alleen voor gevolg dat het globale betoog mistig wordt, maar ook dat de figuur van Huysmans zelf in dit drama weinig of niet uit de verf komt. Een leesbare publikatie van bescheidener omvang was hier aangewezen geweest.

De omvang van de studie zou nog verantwoord zijn als je op gestelde vragen een geloofwaardige hypothese zou krijgen. Dat is niet het geval. Ik geef een voorbeeld. Volgens Geldolf had Stockholm de wereld veel catastrofes kunnen besparen: het verdrag van Versailles, het fascisme, de overwinning van de bolsjewiki in Rusland en al het onheil dat de Oktoberrevolutie in zijn ogen met zich meebracht in het oosten van Europa. Voor deze gedurfde hypothese voert Geldolf geen enkel argument aan. Dergelijke goedkope uitlatingen passen blijkbaar in een nieuwsoortige revisionistische geschiedschrijving die a posteriori, d.w.z. na de val van het communisme, het toenmalige gelijk wil aantonen. Geldolf geeft dat in zijn epiloog ruitelijk toe. "Stockholm" werd lang ondergewaardeerd, tot een voetnoot gedegradeerd, omdat de geschiedenis achteraf door de overwinnaars en dus door notoire tegenstanders van het initiatief geschreven werd. Geldolf scheidt een nieuwe mythe Stockholm, die door onvoldoende feiten geschraagd wordt. De oorzaken voor de mislukking van Stockholm

waren veelzijdig. Er was zeker de complexiteit van het oorlogsgebeuren op zich. De invloed daarvan op de publieke opinie in de verschillende kampen, door censuur verstoken van elke objectieve informatie, mag niet onderschat worden. Maar vooral maakte Stockholm geen schijn van kans omdat de socialistische partijen voor de duur van de oorlog de nationale solidariteit boven de klasse-solidariteit plaatsten. Een houding die ze in het decennium na de oorlog bleven volhouden. Het valt op hoeveel sociaaldemocraten omwille van hun internationale positie (bv. Vandervelde, Henderson) gebruikt werden voor zuivere Ententebelangen. Door het Stockholminitiatief als een door de oorlogsomstandigheden geïsoleerd gebeuren te beschrijven, zoekt Geldolf ook naar tijdsgebonden verklaringen voor de mislukking ervan. De oorlogsperiode was voor de sociaal-democratie geen ingreep van de voorzienigheid, die haar tot een ongewilde koerswijziging dwong. De ineenstorting van de Internationale en de mislukking van de Stockholmconferentie kan niet los gezien worden van de route, die de sociaal-democratie lang voor het uitbreken van de oorlog ingeslagen had. De socialistische arbeidersbeweging was zich immers rond de eeuwwisseling gaan vereenzelvigen met de nationale belangen in de hoop uit de maatschappelijke marge te groeien en door de bourgeoisie als volwaardige partner erkend te worden. De oorlogsomstandigheden gaf haar de kans — zij het in bijzonder tragische omstandigheden — om aan de bourgeoisie haar goede wil te tonen. Na de oorlog werd ze daarvoor door de bourgeoisie maar matig beloond, aan de macht noodgedwongen getolereerd en met (soms substantiële) toegevingen gepaard tot elke revolutiedreiging of stakingsgolf wegebde. De oorlog heeft die integrationistische tendens, die in 1914 al duidelijk aanwezig was, nog versterkt. De BWP bv. was daar — ondanks de reputatie van de algemene stakingen — de levendige illustratie van. Ik had Stockholm graag ook eens in dat licht geanalyseerd willen zien. Daarvoor was een synthese aangewezen, die ook de naoorlogse jaren in rekening had moeten brengen. Een dergelijke benadering zou ook de figuur van Huysmans beter tot zijn recht doen komen.

De sociaal-democratie heeft sinds augustus 1914 elke daadwerkelijke verwijzing naar internationale solidariteit prijsgegeven. De jaren dertig (fascisme, Spaanse burgeroorlog...) leveren

daarvan het trieste bewijs. Door de vervanging van de marxistische maatschappijanalyse door de economische recepten van Keynes plooiden alle socialistische partijen zich terug binnen de nationale grenzen. In de BWP bv. koos Hendrik De Man expliciet voor een Belgische koers naar de verzorgingsstaat. Voor een supra-nationale solidariteit tussen gelijkgestemden was daarin geen plaats meer. In een recensie als deze ontbreekt de ruimte om daar een uitvoerige boom over op te zetten. Laat deze ongenueanceerde uitlating anderen daartoe aanzetten.

Kortom: wie het dagelijkse wel en wee van alle actoren rond Stockholm wil kennen, komt in dit boek ruim aan zijn trekken. Wie diepgang zoekt, blijft op zijn honger. Die blijf ik de lectruur aanbevelen van klassiekers als "25 jaar socialisme" (Mieke Van Haegendoren), inmiddels al drie decennia oud, maar nog steeds lezenswaard².

Jaak Brepoels

Wim Geldolf, Camille Huysmans. *De Man van Stockholm*, Antwerpen: Contact, 1996.

¹ De mislukking van de "Stockholmconferentie" is nooit voorwerp geweest van diepgaand historisch onderzoek. In de meerdelige uitgave "Camille Huysmans. Documenten en geschriften", waaraan o.m. Wim Geldolf meewerkte, werd een afzonderlijk boek over Huysmans als de man van Stockholm in uitzicht gesteld. De uitgave werd in 1985 gestopt zonder dat deel. Geldolf heeft met dit boek een leemte in het Huysmansonderzoek willen opvullen.

² Mieke Claeys-Van Haegendoren, *25 jaar Belgisch Socialisme. Evolutie van de verhouding van de Belgische Werkliedenpartij tot de parlementaire democratie in België van 1914 tot 1940*, Antwerpen, 1967, pp. 85-113.

De schoolkwestie in de jaren vijftig

In 1958 werd met de ondertekening van het Schoolpact de schoolstrijd begraven. De katholieke scholen ontvingen hun subsidies. Het personeel werd voortaan op gelijke voet behandeld met dat uit het officiële net. De rijksscholen zouden met behulp van genereuze subsidies zich over het hele Vlaamse land kunnen vestigen ten einde aan eenieder de "vrije"

schoolkeuze te garanderen. Want op dat principe stelde het compromis tussen katholieken en vrijzinnigen. Het Schoolpact had als indirecte uitloper dat de tegenstelling tussen clericalen en anti-clericalen veel van haar scherpte verloor en dat met name de liberalen zich toen konden ontdoen van hun al te opzichtige vrijzinnigheid ten einde katholieke stemmen binnen te halen. Voor de arbeidersbeweging zette het Schoolpact het sein op groen voor de vorming van duurzame Rooms-Rode coalities. Eindelijk had de Belgische politiek afscheid genomen van de negentiende eeuw. Het was geen dag te vroeg geweest.

Over die laatste fase van de schoolstrijd in de jaren vijftig heeft Jeffrey Tyssens een mooie synthese gemaakt. Uit die studie blijkt hoe achterlijk het onderwijsaanbod in België was eens men de lagere school verlaten had. Er bestonden in Vlaanderen vooral katholieke colleges met in de belangrijkste steden ook een Koninklijk Atheneum. Maar de kinderen van het platteland waren toch hoofdzakelijk aangewezen op het katholieke net. Technisch onderwijs was schaars, want van een nieuw type en dus niet welkom in de subsidiemolen van de overheid. Vandaar een grote anarchie in het aanbod van technisch onderwijs. Vooral de provinciebesturen hadden hier in de lacunes voorzien. Kortom, na 1945, toen de West-Europese landen zich opmaakten voor de volgende opwaartse lange conjunctuurgolf stond België zeer zwak op het vlak van de "human resources". In de katholieke colleges werd er vooral in het Latijn en Grieks gebrabbeld. Ook de athenea waren elitaire scholen, want wegens hun prijskaartje moeilijk toegankelijk voor de lagere klassen. Er ontspon zich een heftige concurrentieslag rond de middelbare school. De katholieke kerk speelde immers hier een dominante rol en zij wilde haar greep op de vorming van de intellectuelen niet uit handen geven. Het resultaat daarvan was, dat toen de CVP in 1950 de absolute meerderheid in Kamer en Senaat verwierf, ze via een homogeene katholieke regering de politiek van de kardinaal moest uitvoeren: het rijksonderwijs korten en de vrije scholen alle ruimte geven. Daarbij benoemde de toenmalige minister van Onderwijs, Pierre Harmel, leraren met diploma's uit het katholiek onderwijs in de rijksscholen. Dit had tot gevolg dat de oppositiepartijen te hoop liepen tegen deze clericale schoolpolitiek. Terloops weze opgemerkt dat minister Harmel allerminst een instrument in handen van de kardinaal wilde zijn. Doch hij kon niet beletten dat onder zijn voogdij

de schooloorlog losbarstte. De clericale krachten hadden immers begrepen dat, wegens de snel stijgende vraag naar middelbare diploma's, zij hun scholennet konden uitbouwen door het aantrekken van leerlingen met fikse kortingen op het schoolgeld. De katholieke scholen konden immers naar eigen inzicht het schoolgeld verlagen of kwijtschelden voor diegenen die dat niet konden betalen. De rijksscholen was dat niet toegestaan. Men begrijpe dat deze "sociale" politiek van de katholieke scholen bedoeld was om de komende generaties van intellectuelen aan zich te verplichten en het zwarte woud van paters en nonnen nog te doen aangroeien. De clericalisering van de "civil society" stond dus op de clericale agenda.

De anti-clericale krachten in zowel de liberale als de socialistische partij hadden dit snel begrepen en verenigden zich in een front. Uiteraard wist iedereen dat bij de volgende parlementsverkiezingen in 1954 de katholieken hun absolute meerderheid kwijt zouden zijn. Want die meerderheid was verworven op grond van de agitatie rond de terugkeer van Leopold III. Veel van die aanhang zou dan terugkeren naar de andere partijen en naar het weer ontluikende Vlaams-nationalisme. Verstandige katholieke politici waren er zich van bewust dat de confrontatie met de georganiseerde vrijzinnigheid funest was voor de politieke stabiliteit van het land.

Over de vorming van de Rood-Blauwe (paars dus) regering Van Acker-Liebaert in 1954 zijn heel wat speculaties geweest. Het was in elk geval logisch dat de liberalen en socialisten met elkaar in zee wilden gaan nadat ze elkaar in de oppositie hadden gevonden. Maar van de andere kant was de toenmalige unitaire CVP ondanks haar stemmenverlies nog altijd de grootste partij en zou het logisch zijn geweest dat zij het met de ene of de andere oppositiepartij op een akkoord zou gooien. Maar dat gebeurde niet. Het anti-clericale ressentiment was blijkbaar te sterk geweest bij beide oppositiepartijen om zich door de CVP te laten paaien.

Toch mag men zich afvragen of dat anti-clericalisme een voldoende motief was voor de vorming van de toenmalige Rood-Blauwe regering. Er was immers ook de aandrang om komaf te maken met het sociaal immobilisme, een verwijt dat in zowel de socialistische als de christelijke arbeidersbeweging al die tijd luid had geklonken. Met de liberalen naast de socialisten in de regering hoefde men zich niet aan structuur-

hervormingen of sociale hervormingen te verwachten. Wat kon een Liebart, de exponent van de francofone textielbaronnen in Vlaanderen, als minister aan de arbeidersklasse beloven?

Opmerkelijk was dat de Rood-Blauwe coalitie in enkele dagen tijds tot stand kwam. Over deze belangrijke formatie weet Tyssens jammer genoeg niets anders te vermelden dan wat door Gaston Eyskens in zijn memoires verhaalt. Volgens de memoires van Eyskens had de CVP zich omwille van haar interne verdeeldheid buitenspel laten zetten. Van Eyskens was geweten dat hij een voorstander van Rooms-Rood was en dat hij in de BSP in de persoon van Paul-Henri Spaak een overtuigde medestander voor een Rooms-Rode coalitie had. Maar wat was het gewicht van beide politici in hun eigen partij? Spaak werd door de linkervleugel in de BSP op zijn minst gewantwoord en door de meeste Walen zelfs uitgekotst. Eyskens was nog altijd een politieke paria in de CVP en niet de persoon die aan zet was. De door Tyssens geserveerde versie van de feiten is zo niet eenzijdig (want gebaseerd op één bron), dan toch op zijn minst naïef. Als men de feiten op een rijtje zet, dan lijkt het erop als zouden diegenen die voor Rooms-Rood gewonnen waren al in een vroeg stadium op het verkeerde been zijn gezet. Maar door wie? Van de architecten van de Rood-Blauwe coalitie onder leiding van Van Acker weten we dat ze vooral exponenten waren van de vrijmetselarij. De hypothese als zou de regering in de loges zijn gevormd, wordt door Tyssens niet gesteld en dus ook (bij gebrek aan bronnen?) niet onderzocht. Opmerkelijk is ook dat de liberalen de grote winnaars werden bij de formatie, want ze kregen zeven ministerportfeuillees tegen de socialisten slechts negen. Tyssens stipt aan dat in de regering geen vrijzinnige scherpslijpers zaten. Van Léon Collard, de nieuwe minister van Onderwijs, weet hij te melden dat die zich nooit als een uitgesproken anticlericaal had geprofileerd en "dat gold evenzeer voor de meeste andere leden van de regering." Uiteraard doen persoonlijke standpunten er niet al te veel toe als de structurele context duidelijk is. Met de vorming van Rood-Blauw werd de polarisatiepolitiek rond de schoolpolitiek gewoon voortgezet. Het einde van het lied is bekend. De katholieken mobiliseerden hun krachten om de ziel van het kind weer eens te redden. De Rood-Blauwe coalitie trok zich in het sociaal-economische defensief terug en poogde via de schoolpolitiek de clericale macht in

Vlaanderen te breken. Deze strategie à la Max Buset (voorzitter van de BSP) leidde tot de electorale nederlaag van 1958. De CVP behaalde weer eens een maximaal resultaat met een meerderheid in de Senaat en ei zo na een meerderheid in de Kamer. Eyskens vormde een katholieke minderheidsregering die op de steun van Frans Van der Elst (Volksunie) en twee West-Vlaamse liberalen (Lahaye en Van Glabbeke) kon rekenen. Andermaal had de BSP zich buiten spel laten zetten. Want na dit intermezzo en de ondertekening van het Schoolpact haastten de liberalen zich om met de CVP een coalitie te vormen. De hele schoolstrijd was dus een *jeu de dupes* geweest.

De nochtans helder geschreven studie van Tyssens ontgoochelt op meerdere punten. Tyssens vertrekt met zijn verhaal vanuit de beleidsinstanties, de partijen en ideologische groepen zonder zich af te vragen welke de economische determinanten waren die de laatste schoolstrijd bepaalden. Het beeld wordt vertroebeld door hoofdzakelijk in te gaan op de beleidskwesties zonder daarbij de dynamiek van de klassenstrijd aan de orde te stellen. Die klassenstrijd had zich eerst vertaald in de zogenaamde Koningskwestie die daarna naadloos opging in de laatste schoolstrijd, dit alles met op de achtergrond de Koude Oorlog en de uitputting van het Belgisch accumulatiemodel van het kapitaal. Ministers als Harmel en Collard (BSP) komen in deze studie als een soort houten klazen op het podium, terwijl ze in hun respectieve partijen sleutelfiguren en intellectuelen van groot aanzien waren. We missen in deze studie datgene wat er achter de schermen gebeurde, nl. in de "filosofische verenigingen" en in "Mechelen". Pertinente vragen blijven onbeantwoord. Zoals de hypothese dat het schoolconflict van de jaren vijftig als zodanig niet "nodig" was.

André Mommen

Jeffrey Tyssens, *De schoolkwestie in de jaren vijftig. Van conflict naar pacificatie*, Brussel: VUBPRESS, 1997, 214 blz.